

ANNA WICHOWSKA

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

ORCID: 0000-0003-2862-4424

anna.wichowska@uwm.edu.pl

Demograficzne i gospodarcze dysproporcje w postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich regionach w świetle przemian systemowych

Demographic and Economic Disparities of Post-Socialist and Western European Regions in the Light of Systemic Transformations

Słowa kluczowe:

regiony, transformacja ustrojowa, demografia, polityka regionalna, Unia Europejska, UE

Keywords:

regions, systemic transformations, demography, regional politics, European Union, EU

Demograficzne i gospodarcze dysproporcje w postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich regionach w świetle przemian systemowych

W artykule podjęto problem demograficznych i ekonomicznych uwarunkowań funkcjonowania regionów postsocjalistycznych na tle zachodnioeuropejskich jako skutku przemian systemowych lat dziewięćdziesiątych XX w. Celem badań była identyfikacja skali kurczenia się regionów postsocjalistycznych oraz ocena różnic demograficznych i gospodarczych między nimi a regionami zachodnioeuropejskimi. Do realizacji tego celu posłużono się analizą dynamiki zmiennych demograficznych i gospodarczych oraz nieparametrycznym testem Kruskala-Wallisa. Obszar badawczy objął regiony Unii Europejskiej podzielone na dwie grupy – postsocjalistyczne i zachodnioeuropejskie – oraz ich podkategorie: regiony kurczące się i nieulegające temu zjawisku. Zakres czasowy badań objął lata 2014–2024. Wyniki wskazują na utrwalone różnice między regionami UE: postępujące wyludnianie się Europy Środkowo-Wschodniej, starzenie się społeczeństw w Europie Zachodniej oraz trwałe zapóźnienie gospodarcze regionów postsocjalistycznych. Może to jednak ulec zmianie w kolejnych latach, z uwagi na korzystniejszą sytuację demograficzną na rynku pracy w regionach postsocjalistycznych.

Demographic and Economic Disparities of Post-Socialist and Western European Regions in the Light of Systemic Transformations

This article examines the demographic and economic determinants of post-socialist regions in comparison with Western European regions, as a consequence of the systemic transformations of the 1990s. The study aimed to identify the scale of regional shrinkage in post-socialist countries and to assess demographic and economic disparities relative to Western European regions. Demographic and economic data analysis was conducted and supplemented by the non-parametric Kruskal-Wallis test to achieve this goal. The research covered European Union regions divided into two main groups – post-socialist and Western European – and their subcategories: shrinking and non-shrinking regions. The study period covers the years 2014–2024. The research results reveal persistent differences across EU regions: progressive depopulation observed in Eastern and Central Europe, the ageing of society in Western Europe, and the persistent economic underdevelopment of post-socialist regions. However, these disparities may diminish in the coming years due to a relatively favourable demographic and labour market situation in post-socialist areas.

Wprowadzenie

Problemy ekonomiczne i społeczne, z którymi borykają się kraje postsocjalistyczne, uwidaczniają się nie tylko na poziomie centralnym, ale także na regionalnym i lokalnym. Badania nad tymi zjawiskami koncentrują się głównie na analizie skutków przemian systemowych w kilku zbliżonych wymiarach. Dotyczą one przede wszystkim sytuacji politycznej, społecznej, przestrzennej i ekonomicznej tych krajów, ale także ich regionów lub jednostek lokalnych¹. Wynika to z faktu, że proces transformacji systemowej silnie stymulował inicjatywy decentralizacyjne, prowadzące do wyodrębnienia kilku szczebli zarządzania publicznego w państwie. Decentralizacja miała na celu poprawę efektywności świadczenia usług publicznych i lepsze dostosowanie polityki lokalnej do potrzeb mieszkańców, a przy tym umożliwiała jednostkom lokalnym sprawniejsze reagowanie na wyzwania, z którymi się mierzyły, np. w zakresie demografii i gospodarki lokalnej. Wraz ze wzrostem demokratyzacji decentralizacja oddziaływała także na przemiany mikroekonomiczne i mikrospołeczne. Uwidocznili się to w nowych wzorcach zachowań obywateli, aktywizacji postaw przedsiębiorczych i oddolnych inicjatyw gospodarczych oraz w kształtowaniu nowych trendów w konsumpcji i życiowych decyzjach mieszkańców krajów doświadczających przemian systemowych. Ukształtowany przez dekady powojennego socjalizmu system społeczno-gospodarczy nadal podlega wielu głębokim przeobrażeniom na poziomach centralnym i lokalnym. Państwa postsocjalistyczne dążą do sprostania wyzwaniom politycznym, ekonomicznym oraz kulturowym, które są charakterystyczne dla dojrzałych demokracji i współczesnych państw kapitalistycznych (co wynika m.in. z przynależności do takich organizacji międzynarodowych, jak NATO czy Unia Europejska), a także do zbudowania powiązań z globalną siecią współpracy².

- 1 A. Sandu, *The Post-Socialist Cities from Central and Eastern Europe: Between Spatial Growth and Demographic Decline*, „Urban Studies” 2024, vol. 61, issue 5, s. 823–824; S. Tsenkova, *Beyond Transitions: Understanding Urban Change in Post-Socialist Cities*, [w:] *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, ed. S. Tsenkova, Z. Nedović-Budić, Physica-Verlag, Heidelberg 2006, s. 21–50.
- 2 W. Cudny, J. Kunc, I. Dybska-Jakóbkiewicz, *Conceptualising Urban Transition in Central Europe*, [w:] *Growth and Change in Post-Socialist Cities of Central Europe*, ed. W. Cudny, J. Kunc, Routledge, Taylor & Francis Group, London–New York 2022.

Procesy te silnie wpłynęły na spadek liczby mieszkańców w regionach państw postsocjalistycznych³. Aktualnie należą one do obszarów, które w swojej strukturze mają najwięcej kurczących się miast i regionów⁴. Zjawisko to wynika już nie tylko z przemian systemowych, ale także ze zmian społecznych, które przejawiają się w mniejszej dzietności i ruchach migracyjnych, zwłaszcza osób młodych, co ogranicza rynek pracy oraz pogarsza innowacyjność i atrakcyjność takich obszarów, generując dalsze negatywne konsekwencje.

Jak zauważają Slavomira Ferenčuhová i Michael Gentile, a także Alexandra Sandu, podejmowanie problematyki kurczących się jednostek samorządowych w Europie Środkowo-Wschodniej jest ważnym wyzwaniem naukowym z uwagi na ograniczenie dotychczasowych badań do wybranych studiów przypadku, zawężonej grupy jednostek lub ujęcia tych problemów w sposób bardzo ogólny⁵. Brakuje badań przekrojowych oraz wniosków na temat przebiegu procesów demograficznych, a tym bardziej powiązania ich z problemami ekonomicznymi krajów postsocjalistycznych lub ujęć komparatystycznych.

W związku z powyższym celem niniejszego artykułu była identyfikacja skali kurczenia się regionów w krajach postsocjalistycznych, a także ocena demograficznych i gospodarczych różnic między nimi a regionami Europy Zachodniej. Z uwagi na dostępność danych jako okres badawczy przyjęto lata 2014–2024, ilustrujące aktualne i utrwalone konsekwencje transformacji systemowej. Zakres terytorialny badań objął kraje Unii Europejskiej z podziałem na zachodnie oraz te, które po drugiej wojnie światowej wchodziły w skład Związku Radzieckiego lub były od niego zależne politycznie. Jako metodę badawczą przyjęto analizę dynamiki liczby ludności i zmieni-nych gospodarczych w oparciu o dane Eurostatu⁶, a także nieparamet-

3 M. Wolff, T. Wiechmann, *Urban Growth and Decline: Europe's Shrinking Cities in a Comparative Perspective 1990–2010*, „European Urban and Regional Studies” 2018, vol. 25, issue 2, s. 122–139.

4 A. Haase, D. Rink, K. Grossmann, *Shrinking Cities in Post-Socialist Europe: What Can We Learn from Their Analysis for Theory Building Today?*, „Geografiska Annaler. Series B: Human Geography” 2016, vol. 98, issue 4, s. 305–319.

5 S. Ferenčuhová, M. Gentile, *Introduction: Post-Socialist Cities and Urban Theory*, „Eurasian Geography and Economics” 2016, vol. 57, issue 4–5, s. 483–496; A. Sandu, *The Post-Socialist...*, s. 823–824.

6 *General and Regional Statistics*, „Eurostat” [online, dostęp: 20 VIII 2025]: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/general?display=list&lang=en&sort=category&subtheme=reg>>.

tryczny test Kruskala-Wallisa, który posłużył do oceny statystycznej istotności różnic pomiędzy analizowanymi regionami.

Niniejsze badania wpisują się w nurt instytucjonalny w ekonomii, który podkreśla rolę instytucji w kształtowaniu procesów gospodarczych i społecznych. Zarówno formalne, jak i nieformalne instytucje odgrywają kluczową rolę w procesie transformacji systemowej, wpływając na efektywność reform oraz adaptację regionów do nowych warunków rynkowych. Zrozumienie tych procesów jest niezbędne dla skutecznego projektowania polityk regionalnych i krajowych, które mogą wspierać zrównoważony rozwój oraz przeciwdziałać negatywnym skutkom kurczenia się regionów.

Artykuł składa się z kilku części. W pierwszej kolejności zaprezentowano przyczyny i trajektorie zmian demograficznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na tle Europy Zachodniej. W kolejnym kroku przedstawione zostały założenia metodyczne, a następnie wyniki badań własnych z elementami ich interpretacji. Dzięki takiemu ujęciu praca z jednej strony ukazuje zmiany demograficzne w regionach UE w ostatnich latach, a z drugiej podkreśla aktualne wyzwania dla polityki regionalnej, głównie w kurczących się regionach krajów postsocjalistycznych.

Kurczenie się regionów w krajach postsocjalistycznych na tle Europy Zachodniej

Jak już zaznaczono, przemiany systemowe, które zachodziły pod koniec XX w. w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej, miały wielowymiarowy charakter i dotyczyły kilku płaszczyzn. Po 1989 r. kraje postsocjalistyczne przeszły głębokie transformacje polityczne i terytorialne, którym towarzyszyły także głębokie zmiany społeczne⁷. Największym problemem okazała się malejąca liczba ludności, na którą obok umieralności wpływały także inne zjawiska demograficzne. W pierwszym rzędzie należy wskazać na spadek dzietności, który związany był m.in. z późniejszym podejmowaniem decyzji prokreacyjnych, mniejszą liczbą zawieranych małżeństw oraz większą liczbą rozwodów. Obserwowano również wzmożone ruchy

7 E. Brainerd, *The Demographic Transformation of Post-Socialist Countries: Causes, Consequences, and Questions*, [w:] *Economies in Transition. The Long-Run View*, ed. G. Roland, Palgrave Macmillan, London 2012, s. 57–83; <https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230361836_3> [dostęp: 26 VIII 2025].

migracyjne wśród ludzi młodych i lepiej wykształconych⁸, które pogłębiły ubytek osób w wieku produkcyjnym. Przemiany te przyczyniły się do ograniczenia zastępowalności pokoleń⁹, a w konsekwencji – do procesu starzenia się populacji. Wraz z wydłużającym się życiem ludności można było zaobserwować wzrost udziału osób starszych w strukturze demograficznej. Zmiany te generowały zapotrzebowanie na usługi zdrowotne i opiekuńcze¹⁰, a tym samym na służące tym celom środki publiczne¹¹.

Problemy społeczne w krajach postsocjalistycznych napędzane były jednak głównie przez zmiany gospodarcze okresu transformacji. Gospodarki, których wspólną cechą od lat pięćdziesiątych XX w. było opieranie się na przemyśle ciężkim, po 1990 r. doświadczyły skutków procesu dezindustrializacji¹², w konsekwencji czego pojawiło się masowe bezrobocie strukturalne¹³. Szczególnie dotkliwie odczuły to regiony, których gospodarki opierały się na jednej gałęzi przemysłu, np. górnictwie lub hutnictwie¹⁴. Skutkami wzmożonej produkcji przemysłowej i stosowania przestarzałych technologii, a także późniejszych przemian, były degradacja środowiska i przestrzeni oraz spadek jakości życia społeczeństwa¹⁵. Dodatkowo

- 8 L. Pregi, L. Novotný, *Selective Migration of Population in Functional Urban Regions of Slovakia*, „Journal of Maps” 2019, vol. 15, issue 1, s. 94–102.
- 9 M. Wolff, T. Wiechmann, *Urban...*, s. 122–125.
- 10 S. Harper, *Economic and Social Implications of Aging Societies*, „Science” 2014, vol. 346, issue 6209, s. 587–591.
- 11 B. Urbaniak, *W kierunku „srebrnej gospodarki” – konieczność czy szansa na rozwój*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2016, nr 98, s. 275–291.
- 12 O. Kovacs, E. Domonkos, *Deindustrialisation and Reindustrialisation Patterns in V4 Countries – Industry 4.0 as a Way Forward?*, „Post-Communist Economies” 2024, vol. 36, issue 4, s. 439.
- 13 T. Stryjakiewicz, *Shrinking Cities in Postsocialist Countries of Central-Eastern and South-Eastern Europe: A General and Comparative Overview*, [w:] *Postsocialist Shrinking Cities*, ed. C.-T. Wu [i in.], Routledge, London 2022, s. 236–238: <<https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780367815011-20/shrinking-cities-postsocialist-countries-central-eastern-south-eastern-europe-tadeusz-stryjakiewicz>> [dostęp: 14 VIII 2025].
- 14 A. Dragan [i in.], *Revitalizing Post-Communist Urban Industrial Areas: Divergent Narratives in the Imagining of Copper Mine Reopening and Tourism in a Romanian Town*, „Cities” 2024, vol. 154, art. 105379.
- 15 D. Nedučin, M. Krklješ, *Post-Socialism and Urban Transition: Transforming the Socialist City*, „Facta Universitatis. Series: Architecture and Civil Engineering” 2017, vol. 15, No. 3, s. 353.

poprzemysłowa infrastruktura oraz brak inicjowania przez władze lokalne stosownych działań rewitalizacyjnych i odpowiednich reform w reakcji na powyższe problemy generowały kolejne fale emigracji¹⁶.

Procesy urynkowania gospodarki (zwłaszcza prywatyzacja i komercjalizacja) oraz napływające inwestycje zagraniczne przyczyniały się do zmian na rynku pracy i w strukturze zatrudnienia krajów postsocjalistycznych. Wywołały one dalsze ruchy migracyjne z powodu niedorozwoju nowoczesnych sektorów gospodarki, w których obywatele mogliby znaleźć pracę. Szczególnie dotkliwie odczuwany był niedobór sektora usług, który mógłby zagospodarować uwolnione zasoby pracy¹⁷. Ludzie coraz częściej poszukiwali nowych szans na poprawę warunków życia, co częstokroć skutkowało zmianami miejsca zamieszkania. Proces migracyjny odbywał się zarówno w skali lokalnej, regionalnej i krajowej, jak również międzynarodowej¹⁸. Zjawiska te charakteryzowały się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. O ile największe ośrodki miejskie i ich aglomeracje często doświadczały wzrostu liczby mieszkańców w wyniku suburbanizacji, o tyle wsie i małe miasta traciły ludność wskutek emigracji młodych osób zarówno za granicę, jak i do większych ośrodków krajowych. Procesy te prowadziły do pogłębiania się dysproporcji demograficznych i społecznych wewnątrz regionów, a w wielu obszarach peryferyjnych skutkowały postępującym wyludnieniem i starzeniem się lokalnych społeczności.

Na szczególną uwagę zasługuje wspomniany proces suburbanizacji, który napędzany był przez problemy mieszkaniowe w miastach, zwłaszcza niewystarczającą liczbę i jakość mieszkań. Gwałtownie rozwarstwiały się przy tym ceny gruntów położonych na terenie miast oraz na ich peryferiach, a poprawa zmotoryzowania gospodarstw domowych umożliwiała przeprowadzki z zatłoczonych centrów do przystępnych cenowo i bardziej komfortowych obrzeży¹⁹.

16 M. Crăciun, Ș. Lipan, *Introduction: The Middle Class in Post-Socialist Europe: Ethnographies of Its „Good Life”*, „East European Politics and Societies” 2020, vol. 34, issue 2, s. 423–440.

17 V. Micic, *Reindustrialization and Structural Change in Function of the Economic Development of the Republic of Serbia*, „Economic Horizons / Ekonomski Horizonti” 2015, vol. 17, issue 1, s. 18.

18 C. Humphrey, R. Mandel, *The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism*, [w:] *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*, ed. C. Humphrey, R. Mandel, Routledge, London–New York 2020, s. 5.

19 A. Sandu, *The Post-Socialist...*, s. 823.

Skutkiem tych przemian było zaś pojawienie się wyludnionych centrów miast (lub tzw. *ghost cities*), gdzie powszechnie zaczęły występować pustostany²⁰.

Należy zauważyć, że niektóre ze scharakteryzowanych wyżej trendów społecznych, zwłaszcza demograficzne, już wcześniej obserwowane były w Europie Zachodniej. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej problemy te nawarstwiały się wraz ze skutkami zmian systemowych, pogłębiając kryzys demograficzny. Dodatkowo na poziomie lokalnym w krajach postsocjalistycznych można było zaobserwować dalsze konsekwencje ruchów migracyjnych w postaci kurczących się miast i regionów, które doświadczały wielopłaszczyznowych skutków zmian demograficznych, np. malejącego popytu na usługi transportu publicznego, zbyt dużego obciążenia placówek i infrastruktury usługowej, z której korzystają osoby starsze, przy jednoczesnym spadku popytu na usługi edukacyjne. Recesję przeżywał także rynek mieszkaniowy, a spadek cen mieszkań skutkował zmianami decyzji inwestycyjnych firm deweloperskich oraz niższymi zyskami najemców²¹. Wraz z obniżaniem się atrakcyjności regionów ograniczeniu ulegał też początkowo napływ nowych inwestycji²².

Finalnym skutkiem omawianych procesów była konieczność mierzenia się regionów postsocjalistycznych z malejącą bazą podatkową i mniejszą zdolnością do finansowania zadań własnych, a więc swego rodzaju błędnym kołem²³. Te liczne i nawarstwiające się problemy można więc uznać za wyzwanie systemowe, wymagające zintegrowanego podejścia zarówno w debacie naukowej, jak i publicznej oraz politycznej, gdyż szereg z nich nie tylko nie zostało do dziś rozwiązanych, ale wręcz przechodzą w kolejne stadia, oddziałując na społeczeństwo i gospodarkę krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Część autorów zwraca w związku z tym uwagę na konieczność koordynowania regionalnej i krajowej polityki demograficznej, by ograniczyć

20 P. Cooke, *After the Contagion. Ghost City Centres: Closed „Smart” or Open Greener?, „Sustainability”* 2021, vol. 13, issue 6, art. 3071; L. A. Roman [i in.], *Linking Urban Tree Cover Change and Local History in a Post-Industrial City, „Land”* 2021, vol. 10, issue 4, art. 403.

21 A. Wichowska, *Economic Aspects of Shrinking Cities in Poland in the Context of Regional Sustainable Development, „Sustainability”* 2021, vol. 13, issue 6, art. 3104.

22 S. Schmidt, S. Fina, S. Siedentop, *Post-Socialist Sprawl: A Cross-Country Comparison, „European Planning Studies”* 2015, vol. 23, issue 7, s. 1357–1380.

23 A. Haase, D. Rink, K. Grossmann, *Shrinking...*, s. 305.

negatywne konsekwencje spadku liczby ludności i pogarszającej się kondycji lokalnych gospodarek jako skutku transformacji systemowej²⁴.

Jak już zauważono, także kraje Europy Zachodniej, choć w inny sposób, doświadczały i doświadczają zmian demograficznych, których konsekwencje widać na poziomie lokalnym. Na pierwszy plan wysuwa się fakt, że problemy te obserwowano tam i poddawano dyskusji publicznej dużo wcześniej. Toczyły się one już w latach osiemdziesiątych, zwłaszcza w Niemczech, i to właśnie wtedy w kręgach naukowych po raz pierwszy pojawiły się refleksje nad spadkiem liczby ludności i jego konsekwencjami²⁵. Źródła i przebieg procesu depopulacji w miastach i regionach Europy Zachodniej były jednak nieco inne. Najważniejsze przyczyny wiązały się z procesem suburbanizacji oraz załamaniem masowej produkcji i konsumpcji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. W przypadku tych gospodarek nie obserwowano oczywiście gwałtownych zmian systemowych, jak w krajach postsocjalistycznych. W Europie Zachodniej przemiany po kryzysach gospodarczych zachodziły raczej w sposób ewolucyjny: były rozciągnięte w czasie i łagodzone przez ugruntowaną demokrację i stabilne procesy polityczne na poziomach lokalnym i krajowym. Zachodnie gospodarki narażone były silnie na problemy z rynkiem pracy i wahania koniunktury, które pogłębiał rosnący udział osób w wieku poprodukcyjnym w całej populacji. W przeciwieństwie do krajów postsocjalistycznych mogły jednak liczyć na migrację kompensacyjną, głównie z Europy Środkowo-Wschodniej²⁶. Miały ponadto możliwość stosowania różnych strategii przeciwdziałających depopulacji, a więc aktywnego kształtowania swojej sytuacji demograficznej²⁷. Niektóre miasta zachodnioeuropejskie wprowadziły programy rewitalizacji obszarów poprzemysłowych oraz wsparcia lokalnych społeczności

24 G. Carbonaro [i in.], *Demographic Decline, Population Aging, and Modern Financial Approaches to Urban Policy*, „International Regional Science Review” 2018, vol. 41, issue 2, s. 222–224.

25 M. Wolff, T. Wiechmann, *Urban...*, s. 122–125.

26 G. Doblhammer, Z. Spéder, *Editorial on the Special Issue „Demographic Developments in Eastern and Western Europe before and after the Transformation of Socialist Countries”*, „Comparative Population Studies” 2024, vol. 49.

27 E. Batunova, M. Gunko, *Diverse Landscape of Urban and Regional Shrinkage in Russia: Preconditions versus Preconceptions in Planning and Policy*, [w:] *Postsocialist Shrinking...*, s. 236–238.

celem ożywienia aktywności gospodarczej i zmniejszenia skutków depopulacji²⁸, czego zabrakło w krajach postsocjalistycznych.

Jedną ze wspólnych przyczyn depopulacji w obu częściach Europy był proces dezindustrializacji, przy czym na Zachodzie jego tło i przebieg były odmienne. Spadek znaczenia przemysłu skutkował zmniejszeniem liczby mieszkańców, a pod względem gospodarczym tereny poprzemysłowe doświadczyły w latach dziewięćdziesiątych dużego kryzysu. Po fali spadków nastąpił ponowny, choć stopniowy i powolny wzrost liczby ludności dzięki lokalnemu wsparciu dla inwestycji w sektorach usług oraz technologii i innowacji. Przykładami mogą tu być miasta Liverpool oraz Manchester²⁹. W Wielkiej Brytanii, ale także w Niemczech, obserwowano elastyczność rynku pracy, dzięki której bezrobotni przechodzili z przemysłu ciężkiego do sektora usług, co kompensowało dezindustrializację i pozwalało stabilizować rynek pracy.

W celu podsumowania i pełniejszego zobrazowania zjawisk depopulacyjnych w regionach Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej w tabeli 1 zestawiono kluczowe podobieństwa i różnice w przyczynach i skutkach zachodzących tam przemian demograficznych.

Tabela 1. Przyczyny i skutki procesów depopulacyjnych w regionach krajów postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich

Kryterium	Europa Środkowo-Wschodnia	Europa Zachodnia
Tempo i charakter zmian	– gwałtowne, skumulowane skutki transformacji systemowej po 1989 r.	– zmiany ewolucyjne, rozłożone w czasie i łagodzone przez stabilnie funkcjonujące instytucje i demokrację
Przemiany demograficzne	– spadek dzietności – wzrost liczby rozwodów – opóźnianie decyzji prokreacyjnych – emigracja młodych i wykształconych obywateli	– spadek dzietności i starzenie się ludności – postępujące stopniowo, zawczasu rozpoznane i dyskutowane

28 N. Stojić, J. Pavić, A. Zdilar, *The Future: Challenges of Tomorrow for European Post-Industrial Landscapes*, [w:] *The Reimagining of Urban Spaces. A Journey through Post-Industrial Cityscapes*, ed. S. Lakušić [i in.], Springer Nature, Cham 2024, s. 33–44; A. Haase [i in.], *Factors Driving the Regrowth of European Cities and the Role of Local and Contextual Impacts: A Contrasting Analysis of Regrowing and Shrinking Cities*, „Cities” 2021, vol. 108, art. 102942.

29 S. Döringer [i in.], *A Meta-Analysis of Shrinking Cities in Europe and Japan. Towards an Integrative Research Agenda*, „European Planning Studies” 2020, vol. 28, issue 9, s. 1700.

Kryterium	Europa Środkowo-Wschodnia	Europa Zachodnia
Migracje	– wzmożone migracje zagraniczne i wewnętrzne (także do stref podmiejskich) jako skutek bezrobocia i pogorszenia warunków życia	– suburbanizacja – amortyzowana migracjami kompensacyjnymi z zagranicy (w tym z Europy Środkowo-Wschodniej)
Rynek pracy i gospodarka	– dezindustrializacja – masowe bezrobocie strukturalne – brak rozwiniętego sektora usług – inflacja – niskie dochody	– dezindustrializacja – łagodzona elastycznym rynkiem pracy oraz rozwojem sektora usług i technologii
Infrastruktura i przestrzeń	– degradacja środowiska i przestrzeni przemysłowej – pustostany – brak skutecznych działań rewitalizacyjnych	– rewitalizacja obszarów przemysłowych – działania łagodzące skutki depopulacji
Skutki dla samorządów lokalnych	– kurczenie się miast – spadek dochodów podatkowych – nadmierne obciążenie usług opiekuńczych i zdrowotnych – recesja mieszkaniowa	– mniejsze nasilenie problemów fiskalnych – większa zdolność do reagowania na kryzysy
Czynniki łagodzące	– brak koordynacji polityki demograficznej i regionalnej – ograniczone inwestycje lokalne	– aktywne strategie przeciwdziałania depopulacji – polityka rewitalizacji i wsparcia społeczności lokalnych

Źródło: oprac. własne na podstawie przywoływanej literatury przedmiotu

Podsumowując, można stwierdzić, że zmiany systemowe w Europie Środkowo-Wschodniej doprowadziły do głębokich przemian demograficznych i gospodarczych, a ich skutki wciąż obciążają lokalne gospodarki i samorządy. W przeciwieństwie do sytuacji krajów Europy Zachodniej gwałtowność przemian i nawarstwianie się problemów pogłębiły na tym obszarze kryzys strukturalny. Wciąż istnieje zatem konieczność prowadzenia politycznych i gospodarczych działań na rzecz zniwelowania ich negatywnych skutków i ułatwienia zrównoważonego rozwoju.

Założenia metodyczne

W badaniu przyjęte zostały dwa cele: identyfikacja skali kurczenia się regionów w krajach postsocjalistycznych, a także ocena demograficznych i gospodarczych różnic między nimi a regionami Europy Zachodniej. Tak określone cele podyktowały zakres terytorialny badań, który objął

regiony państw wchodzących niegdyś w skład Związku Radzieckiego albo będących pod jego politycznym wpływem, a dziś należących do UE, a zatem: Bułgarię, Chorwację, Czechy, Estonię, Litwę, Łotwę, Polskę, Rumunię, Słowację, Słowenię oraz Węgry. Spośród państw członkowskich UE, które w podziale przyjętym przez ONZ zaliczane są do Europy Zachodniej, wzięto zaś pod uwagę: Austrię, Belgię, Francję, Holandię, Luksemburg i Niemcy³⁰. Badaniem objęte zostały regiony na poziomie NUTS 3, co w Polsce odpowiada powiatom. Ostatecznie obszar badawczy objął 621 regionów z państw zachodnioeuropejskich oraz 238 z postsocjalistycznych – łącznie 859. Z analiz wykluczone zostało kilka regionów z niedostępnymi danymi lub te, które w okresie badawczym zmieniły kwalifikację regionu.

Szczegółowość badań ograniczona była dostępnością czasową danych, które zgromadzono z wykorzystaniem regionalnej bazy Eurostatu³¹. Analizie podlegały następujące zmienne demograficzne:

X_1 – zmiany liczby mieszkańców (w proc.);

X_2 – wskaźnik obciążenia demograficznego osób starszych – ludność w wieku 65+ w relacji do ludności w wieku od 15 do 64 lat (w proc.).

Dla wybranych regionów na poziomie NUTS 3 dostępne były natomiast zmienne:

Y_1 – PKB *per capita* w cenach bieżących (w euro);

Y_2 – wartość dodana w cenach bieżących przypadająca na jednego zatrudnionego, inaczej: produktywność pracy (w euro);

Y_3 – udział zatrudnionych w liczbie mieszkańców, inaczej: wskaźnik zatrudnienia całkowitego (w proc.).

Za region kurczący się uznany zostawał ten, w którym w latach 2020–2024 odnotowano systematyczny spadek liczby mieszkańców na poziomie powyżej 0,15 proc. rocznie. Kryterium to przyjmuje się w niektórych badaniach na temat kurczących się miast³².

30 Zob. zakładkę *Geographic Regions* w: *Standard Country or Area Codes for Statistical Use (M49)*, „United Nations” [online, dostęp: 26 VIII 2025]: <<https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>>.

31 *General and Regional...*

32 M. Wolff, T. Wiechmann, *Urban...*, s. 122–125; B. Fernandez, M. Hartt, *Growing Shrinking Cities*, „Regional Studies” 2022, vol. 56, issue 8, s. 1310; A. Wichowska, *Shrinking Cities in Poland: Identification of the Phenomenon and Its Socioeconomic Implications*, „Ekonomia i Prawo / Economics and Law” 2023, vol. 22, issue 4, s. 825–839.

Zakres czasowy badań obejmował lata 2014–2024, a więc okres, w którym uwidoczniły się przede wszystkim utrwalone konsekwencje przekształceń systemowych w społeczeństwie i gospodarce. Dla zmiennych demograficznych górna granica okresu badawczego to 2024 r., natomiast dla zmiennych gospodarczych – 2022. Jako metody badawcze przyjęto analizę dynamiki liczby ludności i zmiennych gospodarczych, a także nieparametryczny test Kruskala-Wallisa, pozwalający na ocenę istotności różnic pomiędzy analizowanymi grupami regionów pod kątem wybranych zmiennych. Test ten jest odpowiednikiem jednoczynnikowej analizy ANOVA, ale w przeciwieństwie do niej opiera się o mediany, a nie średnie, i stosowany jest wówczas, gdy rozkład zmiennych we wszystkich badanych grupach jednocześnie jest różny od normalnego³³. Założenie to zostało sprawdzone testem Shapiro-Wilka. Zostało ono spełnione w przypadku wszystkich zmiennych w poszczególnych latach okresu badawczego, więc zastosowanie nieparametrycznego testu Kruskala-Wallisa było statystycznie uzasadnione. Test ten służy do oceny, czy zmienne niezależne pochodzą z tej samej populacji, a jeśli tak się dzieje, oznacza to, że analizowane grupy są podobne do siebie i nie występują statystycznie istotne różnice³⁴.

Wyniki badań

W pięcioletnim okresie badawczym 2020–2024 w krajach UE zidentyfikowano 129 regionów, które spełniały kryterium obszarów kurczących się; 101 z nich znajdowało się w krajach postsocjalistycznych. Stanowiły one 26 proc. analizowanych regionów w tej części Europy oraz 12 proc. ogółu badanych regionów. W krajach Europy Zachodniej liczba regionów kurczących się wynosiła natomiast 28, co stanowiło niecałe 4,5 proc. regionów zachodnioeuropejskich i 3,25 proc. wszystkich badanych regionów UE. Oznacza to, że problem kurczenia się regionów występował zdecydowanie częściej w państwach postsocjalistycznych. Może się to wiązać z konsekwencjami transformacji gospodarczej i przemianami demograficznymi oraz utrzymującymi się dysproporcjami między starymi i nowymi państwami Unii.

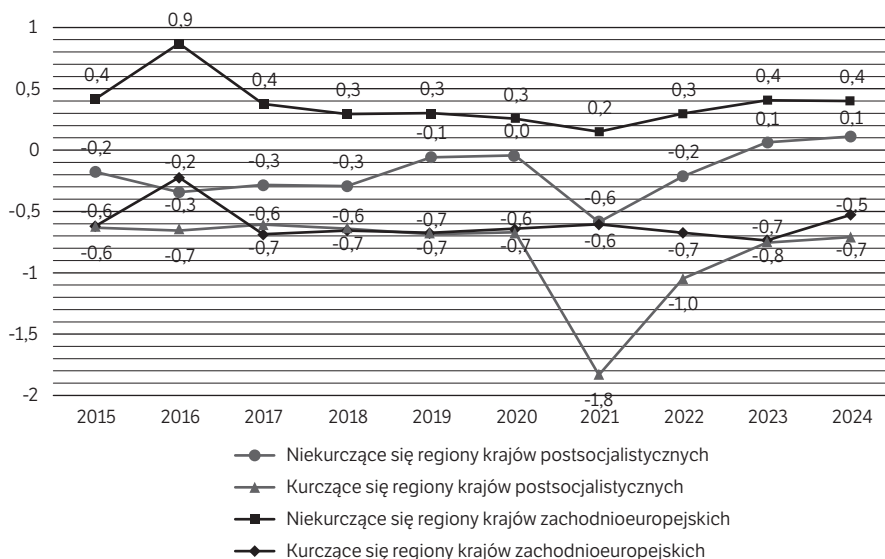
33 A. Stanisław, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Statystyki podstawowe*, Stat Soft Polska, Kraków 2006, s. 386.

34 Tamże, s. 386–387.

Analizując mediany zmiennej X_1 w krajach postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich w latach 2015–2024, można zauważyć, że powyższe wnioski znajdują potwierdzenie. W regionach krajów Europy Zachodniej odnotowywano permanentny przyrost liczby ludności, natomiast w krajach postsocjalistycznych występowały także spadki, zwłaszcza w pierwszych latach okresu badawczego. W Europie Środkowo-Wschodniej sytuacja była więc mniej stabilna, a uwagę zwraca także znaczący ubytek ludności w okresie pandemii COVID-19. Analiza statystycznej istotności różnic pomiędzy badanymi grupami (test Kruskala-Wallisa) pozwala stwierdzić, że przynajmniej jedna grupa statystycznie istotnie różniła się od pozostałych we wszystkich latach okresu badawczego. Wyniki analizy pokazują, że w całym okresie badawczym brak istotnych różnic widoczny był jedynie między kurczącymi się regionami krajów postsocjalistycznych i krajów Europy Zachodniej. W latach 2016, 2021 oraz 2023 nie zaobserwowano również istotnych różnic między regionami niekurczącymi się w krajach postsocjalistycznych oraz kurczącymi się w Europie Zachodniej.

Sytuacja demograficzna w regionach Europy Środkowo-Wschodniej może mieć związek z utrzymującą się emigracją zagraniczną i ograniczoną atrakcyjnością migracyjną tych obszarów. W kurczących się regionach zachodnioeuropejskich spadki liczby mieszkańców mogły być natomiast rekompensowane dodatnim bilansem migracyjnym i lepszymi warunkami społeczno-gospodarczymi, na co zwracali uwagę przywoływani wyżej autorzy. Rysują się zatem dwie trajektorie demograficzne – bardziej stabilna i przyrostowa w zachodniej części Europy oraz mniej stabilna w krajach postsocjalistycznych. Zjawiska te można odnieść do neoklasycznej teorii *push and pull* w migracjach³⁵.

35 R. King, *Theories and Typologies of Migration. An Overview and a Primer*, Malmö Universitet, Malmö 2013 (Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3): <<https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1901265/FULLTEXT01.pdf>> [dostęp: 20 IX 2025].

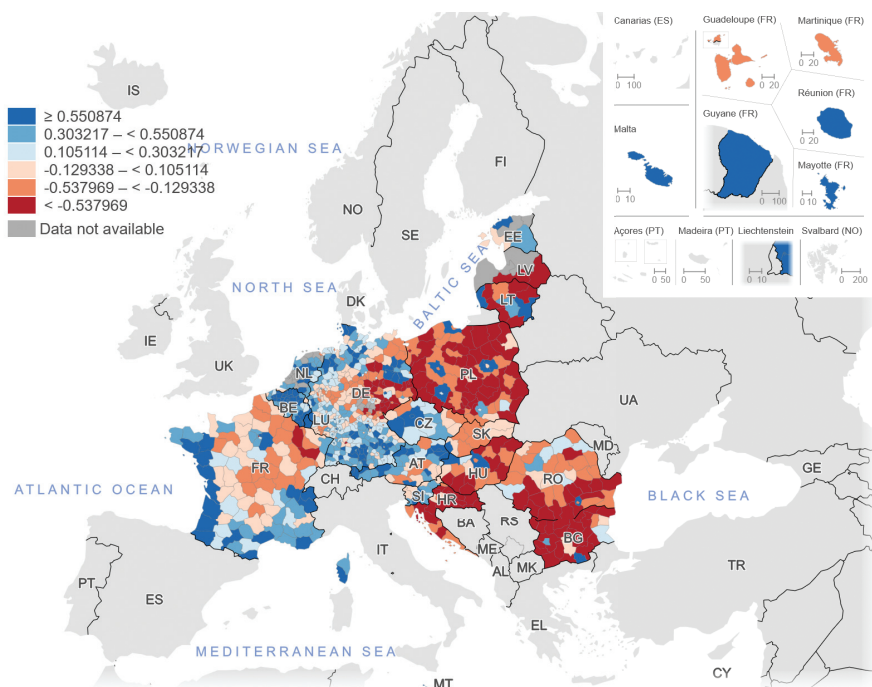

Wykres 1. Mediany zmiany liczby ludności w badanych regionach Europy w latach 2015–2024 (w proc.)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

Na mapie 1 przedstawiono analizowane regiony państw UE z zaznaczeniem mediany zmian liczby ludności w badanym okresie. Zarówno z analiz liczbowych, jak i graficznej prezentacji danych wynika, że najbardziej niekorzystnymi zmianami liczby ludności dotknięte zostały regiony Europy Środkowo-Wschodniej (obszary zaznaczone odcieniami czerwieni – im większe kurczenie się regionu, tym ciemniejszy obszar), podczas gdy w krajach starej piętnastki poza niektórymi regionami, zwłaszcza we Francji, liczba mieszkańców była stabilna lub rosła (barwy niebieskie – im ciemniejsze, tym większy przyrost ludności).

Drugą zmienną o charakterze demograficznym był wskaźnik obciążenia demograficznego osób starszych (x_2). W regionach krajów postsocjalistycznych kształtował się on korzystniej w porównaniu do zachodnioeuropejskich, co wskazuje na relatywnie młodsze społeczeństwo. W pierwszych latach okresu badawczego, tj. do 2018 r., w krajach Europy Środkowo-Wschodniej nie można dostrzec znaczącej różnicy między regionami kurczącymi się i niekurczącymi. Od 2019 r. zaczęło jednak dochodzić do rozwarstwiania, a sytuacja w regionach nieulegającym kurczeniu była korzystniejsza. W kolejnych latach różnice rosły jeszcze bardziej (w 2024 r. różnica między medianami analizowanego wskaźnika wynosiła 2,5 p.p.).

Mapa 1. Mediana zmian liczby ludności w badanych regionach Europy w latach 2015–2024 (w proc.)

Granice administracyjne: © EuroGeographics, współautorzy © OpenStreetMap. Kartografia: Eurostat – IMAGE, 09/2025

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu wykonane za pomocą narzędzia Interaktywny Generator Map „IMAGE”³⁶

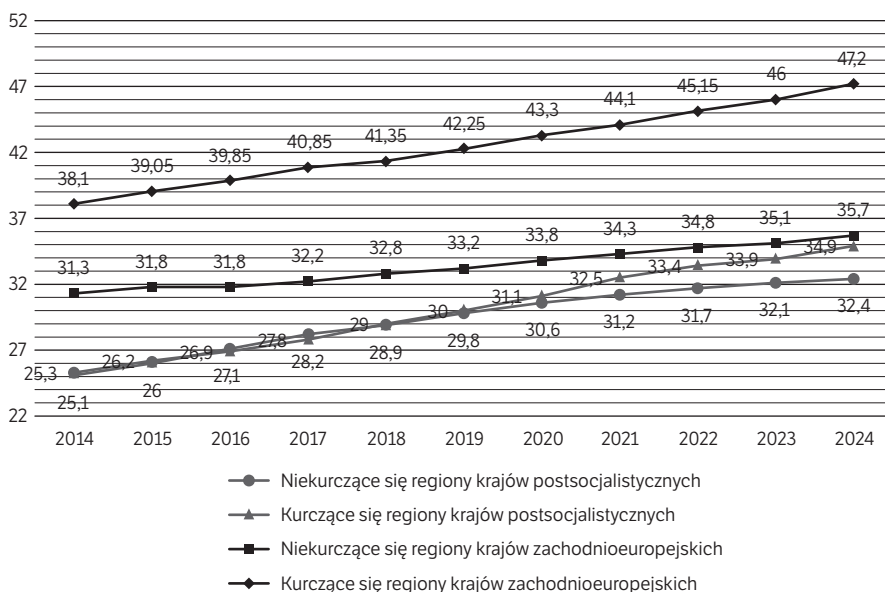
Odmienny obraz wyłania się z analizy regionów zachodnioeuropejskich. Choć w tych nieulegających kurczeniu obserwowano wzrost mediany wskaźnika obciążenia demograficznego (od 31,3 proc. w 2014 r. do 35,7 proc. w 2024), to w kurczących się wzrost ten był znaczący (od 38,1 do 47,2 proc. w tym samym okresie). Oznaczało to, że w ostatnim badanym roku w kurczących się regionach Europy Zachodniej na dwie osoby w wieku produkcyjnym przypadała niemal jedna w poprodukcyjnym. W regionach krajów postsocjalistycznych była to zaś jedna osoba starsza na trzy w wieku produkcyjnym.

Przeprowadzenie analizy za pomocą testu Kruskala-Wallisa pozwala stwierdzić, że przynajmniej jedna z czterech analizowanych grup regionów statystycznie istotnie różniła się od pozostałych pod względem rozpatrywa-

³⁶ IMAGE. Interaktywny Generator Map, „Eurostat” [online, dostęp: 18 IX 2025]: <<https://gisco-services.ec.europa.eu/image/>>.

nej zmiennej. Stwierdzono mianowicie, że aż do 2021 r. nie wystąpiły różnice pomiędzy kurczącymi się i niekurczącymi regionami postsocjalistycznymi, natomiast w kolejnych latach były one statystycznie istotne. Od 2022 r. nieistotnie statystycznie różniły się między sobą regiony nieulegające kurczeniu w Europie Zachodniej i kurczące się w Środkowo-Wschodniej.

Podsumowując, można stwierdzić, że proces starzenia się ludności jest szczególnie dotkliwy w regionach zachodnioeuropejskich, co może prowadzić do kolejnych problemów społecznych i gospodarczych. Kształtowanie się median wskaźnika obciążenia demograficznego w czterech badanych grupach regionów europejskich przedstawia wykres 2.

Wykres 2. Mediany wskaźnika obciążenia demograficznego w badanych regionach Europy w latach 2014–2024 (w proc.)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

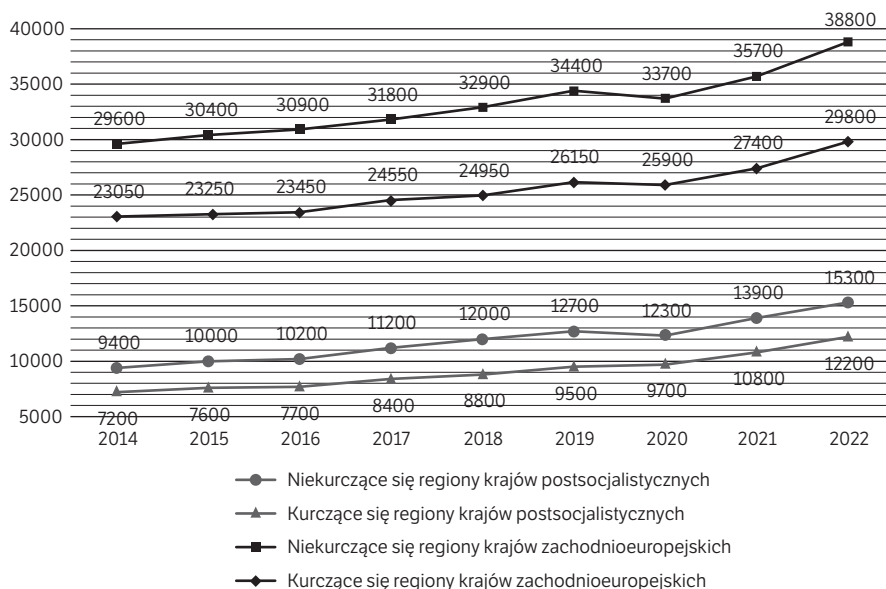
Analiza PKB *per capita* (y_1) ujawnia wyraźne różnice pomiędzy europejskimi regionami. W krajach postsocjalistycznych poziom tego wskaźnika był znacząco niższy niż w zachodnioeuropejskich, a najniższe wartości median odnotowano w regionach kurczących się. Różnica między medianami PKB *per capita* w regionach kurczących się i stabilnych w Europie Środkowo-Wschodniej była względnie stała i wynosiła między 2 tys. a 3 tys. euro. W badanym okresie widoczne były istotne

różnice między poziomem tego wskaźnika w krajach postsocjalistycznych i Europie Zachodniej. W przypadku regionów, które się nie kurczyły, mediana PKB *per capita* na początku okresu badawczego była ponad trzykrotnie wyższa na Zachodzie niż w krajach postsocjalistycznych, natomiast w 2022 r. różnica między nimi zmalała do 2,5-krotności. W wartościach nominalnych różnice te wynosiły odpowiednio 20,2 tys. euro *per capita* w 2014 r. oraz 23,5 tys. w 2022. Różnica pomiędzy regionami kurczącymi się w obu częściach Europy była mniejsza: w 2014 r. wynosiła 15,85 tys. euro *per capita*, a w 2022 – 17,6 tys. Analiza istotności różnic pomiędzy badanymi regionami europejskimi pod względem zmiennej Y_1 wskazała, że w całym okresie badawczym nie wystąpiły one jedynie pomiędzy regionami krajów postsocjalistycznych, podczas gdy pozostałe grupy różniły się od siebie w sposób statystycznie istotny.

Dystans gospodarczy pomiędzy regionami Europy postsocjalistycznej i Zachodniej pozostaje znaczny, co może się wiązać z utrwalonymi różnicami w rozwoju gospodarczym, wynikającymi m.in. z transformacji systemowej. Wyniki te wpisują się w teoretyczne próby wyjaśnienia konwergencji i dywergencji gospodarczej na poziomach regionalnym i międzynarodowym. Luka rozwojowa między analizowanymi regionami wskazuje na istnienie dywergencji związanej m.in. z koncentracją kapitału, która sprzyja lepiej rozwiniętym regionom, pogłębiając istniejące różnice. Procesy konwergencji, polegające np. na transferze wiedzy lub dyfuzji innowacji, mogą mieć ograniczone znaczenie w regionach krajów postsocjalistycznych, co utrudnia ich dalszy rozwój³⁷. Dokładne kształtowanie się poziomu median PKB *per capita* w analizowanych regionach przedstawiono na wykresie 3.

Z PKB *per capita* powiązany jest wskaźnik produktywności pracy, mierzony jako wartość dodana (w euro) przypadająca na jednego zatrudnionego pracownika w regionie (Y_2). Obrazuje on poziom rozwoju ekonomicznego i produktywność regionu. Tendencje kształtują się tutaj podobnie, jak w przypadku PKB *per capita*, ale różnice pomiędzy regionami krajów postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich są znacząco większe. Świadczy to o dużym rozwarstwieniu produktywności pracy na niekorzyść krajów

37 W. Wojtasik, *Od Kuzneta do Piketty'ego. Polityczne aspekty nierówności ekonomicznych*, [w:] *Miedzy idea, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Ł. Grzywina [i in.], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 447.

Wykres 3. Mediany PKB *per capita* w badanych regionach Europy w latach 2014–2022 (w euro)

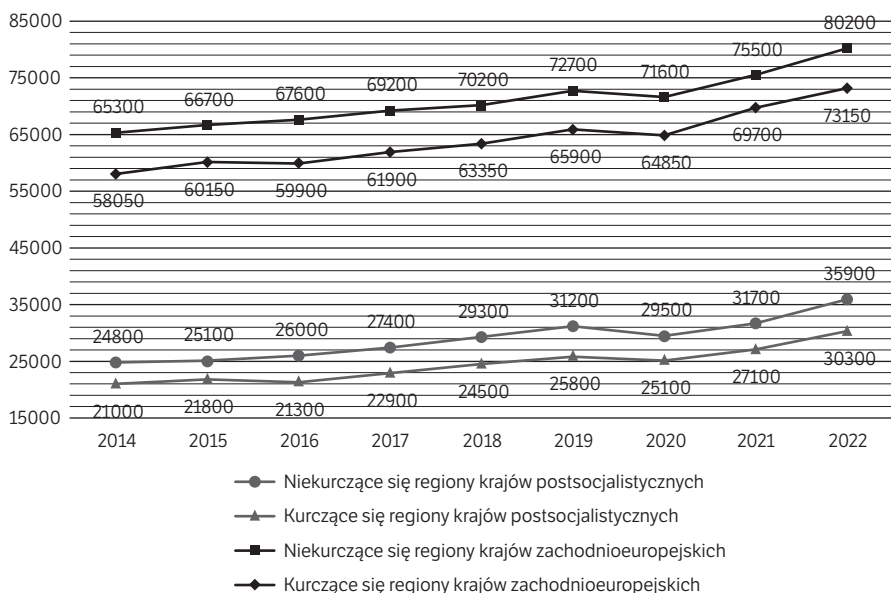
Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

Europy Środkowo-Wschodniej, co może wynikać z niższego zaawansowania technologicznego, mniejszej innowacyjności lub ograniczonych możliwości w tworzeniu specjalistycznych miejsc pracy. Niższą produktywność oraz ograniczoną dostępność miejsc pracy w regionach postsocjalistycznych można tłumaczyć za pomocą teorii wzrostu endogenicznego Paula Romera, który podkreślał znaczenie kapitału ludzkiego i technologii w rozwoju regionalnym³⁸. Dodatkowo potencjał rozwojowy tych regionów może osłabiać emigracja młodych i wykształconych ludzi.

Podobnie jak w przypadku PKB *per capita* na podstawie analiz prowadzonych za pomocą testu Kruskala-Wallisa można stwierdzić statystycznie nieistotne różnice między kurczącymi się i stabilnymi regionami krajów postsocjalistycznych. W 2022 r. do regionów, które się od siebie nie różniły, dołączyły obie grupy regionów zachodnioeuropejskich. W porównaniu do wskaźnika PKB *per capita* różnice produktywności pomiędzy regionami kurczącymi się i nieulegającymi temu zjawisku były stabilne i mniejsze

38 C. I. Jones, *Paul Romer: Ideas, Nonrivalry, and Endogenous Growth*, „The Scandinavian Journal of Economics” 2019, vol. 121, issue 3, s. 864–865.

w obu częściach Europy, co może oznaczać, że zjawiska depopulacyjne nie przekładają się bezpośrednio na mniejszą wydajność pracy, chociaż w dłuższej perspektywie proces taki może się nasilać z powodu deficytu kapitału ludzkiego. Szczegółowe kształtowanie się median analizowanej zmiennej przedstawia wykres 4.

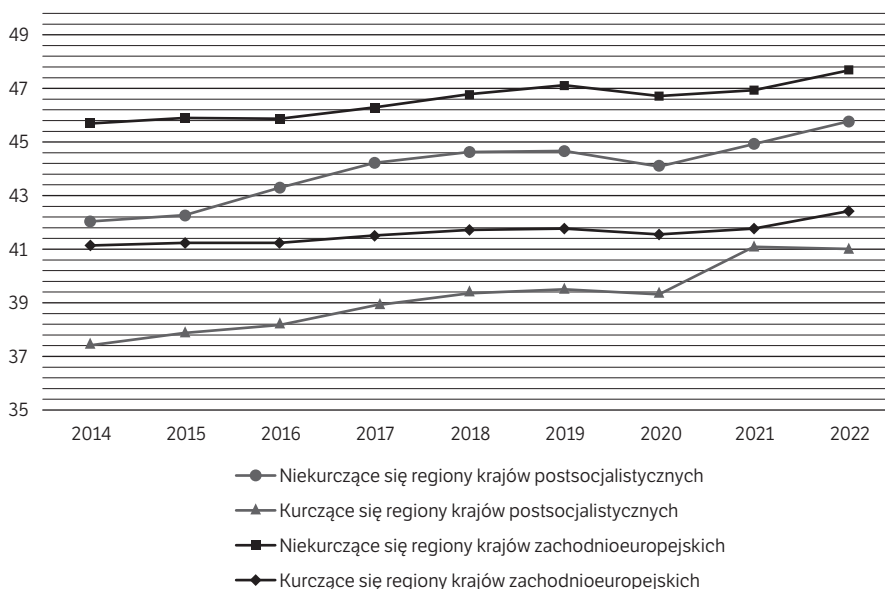

Wykres 4. Mediany wskaźnika produktywności pracy w badanych regionach Europy w latach 2014–2022 (w euro)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

Wskaźnik zatrudnienia całkowitego, określający procentowy udział osób pracujących w ogólnej liczbie mieszkańców (Y_3), kształtował się częściowo odmiennie niż dwa wcześniej omawiane wskaźniki. Najniższe mediany odnotowano w regionach krajów postsocjalistycznych: w 2014 r. wynosiła ona 37,4 proc., natomiast na koniec 2022 – 41 proc. i przez większość lat badanego okresu miała tendencję wzrostową. Nieco lepiej sytuacja przedstawiała się w niekurczących się regionach tej części Europy, gdzie mediana wskaźnika wynosiła 42 proc. w 2014 r. i wzrosła do 45,8 proc. w 2024. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że wskaźnik zatrudnienia całkowitego w kurczących się regionach zachodnioeuropejskich był niższy niż w niekurczących się postsocjalistycznych. Oznaczało to relatywnie gorszą sytuację w kurczących się regionach Europy

Zachodniej. Różnice te można interpretować w świetle teorii dualizmu rynku pracy, zgodnie z którą na obszarach słabiej rozwiniętych albo kurczących się występuje wtórny rynek pracy o mniej stabilnym zatrudnieniu, niższych kwalifikacjach i ograniczonej mobilności pracowników³⁹. Najkorzystniejsza sytuacja utrzymywała się niezmiennie w niekurczących się regionach Europy Zachodniej, gdzie analizowany wskaźnik kształtował się pomiędzy 45,7 a 47,7 proc. w całym okresie badawczym. Z przeprowadzonej analizy testem Kruskala-Wallisa wynika, że w przypadku wskaźnika zatrudnienia całkowitego statystycznie istotne różnice nie wystąpiły jedynie między grupami kurczących się regionów z obu badanych części UE oraz w 2015 r. między niekurczącymi się regionami wschodnioeuropejskimi i kurczącymi się zachodnioeuropejskimi. Dokładne kształtowanie się median wskaźnika zatrudnienia całkowitego przedstawiono na wykresie 5.

Wykres 5. Mediany wskaźnika zatrudnienia całkowitego w badanych regionach Europy w latach 2014–2022 (w proc.)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

39 W. T. Dickens, K. Lang, *A Test of Dual Labor Market Theory*, „The American Economic Review” 1985, vol. 75, issue 4, s. 792–805.

Tabela 2 zestawia poziomy median dla wszystkich analizowanych zmiennych w okresie badawczym. Na ich podstawie można stwierdzić występowanie dużych różnic między regionami.

Tabela 2. Mediana poziomu analizowanych zmiennych w kurczących się i niekurczących regionach krajów postsocjalistycznych i zachodnich

Zmienna	Regiony krajów postsocjalistycznych		Regiony krajów Europy Zachodniej	
	kurczące się	niekurczące się	kurczące się	niekurczące się
X_1	-0,68	-0,20	-0,65	0,34
X_2	30,00	29,80	42,25	33,20
Y_1	8800	12 000	24 950	32 900
Y_2	24 500	29 300	63 350	70 200
Y_3	39,32	44,22	41,55	46,71

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Eurostatu

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że istnieją istotne różnice pomiędzy regionami krajów postsocjalistycznych i zachodnioeuropejskich. W zakresie demografii można zaobserwować stabilny i zasadniczo przyrostowy model Europy Zachodniej oraz relatywnie niestabilny i spadkowy model krajów postsocjalistycznych. Można je tłumaczyć głównie dwoma procesami: w regionach zachodnioeuropejskich postępuje proces starzenia się, ale zasoby pracy uzupełniane są imigrantami, natomiast w regionach krajów postsocjalistycznych sytuację demograficzną pogarszają większa skłonność i możliwości do emigracji. Między analizowanymi regionami utrzymują się znaczące dysproporcje gospodarcze, które mogą być pośrednio związane ze spadkiem liczby ludności. Ciekawą obserwacją płynącą z badań jest wniosek, że gorsza sytuacja na rynku pracy w kurczących się regionach Europy Zachodniej sugeruje, iż nie tylko długofalowe skutki transformacji systemowej mogą osłabiać rynki pracy.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania dowiodły utrzymywania się dysproporcji między regionami leżącymi w państwach postsocjalistycznych oraz zachodnioeuropejskich. Dotyczy to zarówno ich sytuacji demograficznej potwier-

dzanej przez znacząco większą liczbę kurczących się regionów w krajach postsocjalistycznych, jak i obserwowanej niestabilności liczby mieszkańców. Relatywnie największe dysproporcje uwidaczniały się w przypadku zmiennych gospodarczych (PKB *per capita* oraz produktywności pracy), które znacząco różnicowały regiony postsocjalistyczne od zachodnioeuropejskich. Szczególnie niekorzystna sytuacja w tym zakresie występowała w kurczących się regionach Europy Środkowo-Wschodniej, co potwierdziły niższe wskaźniki gospodarcze niż w przypadku niekurczących się regionów Europy Zachodniej. Bardziej zbliżone wskaźniki odnotowano między regionami w przypadku zatrudnienia całkowitego, którego poziom był relatywnie niski w kurczących się regionach zachodnioeuropejskich, co sugeruje, że problemy rynku pracy w krajach postsocjalistycznych nie wynikają wyłącznie z długofalowych skutków transformacji systemowej. Na uwagę zasługuje także fakt, że społeczeństwo w regionach Europy Środkowo-Wschodniej jest relatywnie młodsze, a w zachodnioeuropejskich postępuje starzenie się ludności. Zaobserwowane zmiany mogą także wynikać ze zróżnicowanego poziomu kwalifikacji pracowników oraz różnic w dostępie do infrastruktury i usług publicznych.

Wyniki badań mogą sugerować, że skutki przekształceń systemowych wciąż mają duży wpływ na sytuację demograficzną i gospodarczą w UE. Wskazane w literaturze przedmiotu procesy prywatyzacji, dezindustrializacji lub liberalizacji gospodarki przy jednoczesnej demokratyzacji i decentralizacji krajów postsocjalistycznych przyczyniły się do utrzymania już wcześniej zarysowanych dysproporcji między ich regionami a zachodem Europy. Można wnioskować, że transformacja systemowa pozostała po sobie regiony gospodarczo zapóźnione, o ograniczonych możliwościach przyciągania ludności i nowych inwestycji. Szansą rozwojową jest relatywnie młodsze społeczeństwo, które w przyszłości może się przyczynić do redukcji strat względem lepiej rozwiniętej Europy Zachodniej, jeżeli państwa Europy Środkowo-Wschodniej będą prowadzić w tym obszarze świadomą politykę.

Przedstawione wyniki badań pozwalają na sformułowanie kilku wniosków praktycznych. Istnieje ciągła konieczność wspierania regionów Europy Środkowo-Wschodniej w rozwoju gospodarczym, zwłaszcza w zakresie infrastruktury i innowacji, by zmniejszyć ich zapóźnienia względem Europy Zachodniej. Działania te powinny być podejmowane zarówno na szczeblu lokalnym, jak też unijnym. Ponadto istotne jest wsparcie

rynków pracy krajów postsocjalistycznych w zakresie przekwalifikowywania pracowników i rozwoju kapitału ludzkiego. Działania te powinny być jednak skoordynowane ze świadomą i długofalową polityką demograficzną, dostosowaną do zróżnicowanych problemów regionów kurczących się i nieulegających temu zjawisku.

Na koniec warto zaznaczyć, że przeprowadzone badania mają pewne ograniczenia. Analiza opierała się na danych Eurostatu, które choć zapewniają porównywalność regionów w najważniejszych aspektach społecznych i gospodarczych, to nie oddają ich wielowymiarowej różnorodności ani wpływu innych zjawisk na depopulację. Ograniczeniem jest także okres badawczy obejmujący lata 2014–2024, który pozwolił wprowadzić na uchwycenie ostatnich tendencji w kształtowaniu się przyjętych zmiennych, ale nie w pełni ukazuje długofalowe procesy. Ostatnia problematyczna kwestia to wreszcie podejście regionalne, które pozwala na uchwycenie zróżnicowania przestrzennego, ale nie wyczerpuje katalogu skutków transformacji systemowej.

Wskazanie tych ograniczeń może być punktem wyjścia do dalszych badań, w szczególności nad zróżnicowaniem lokalnych procesów depopulacyjnych w kontekście transformacji systemowej, w tym w małych miastach lub na obszarach wiejskich krajów postsocjalistycznych. Ciekawym kierunkiem pogłębionych analiz może być również poszerzenie ich o wpływ innych czynników społeczno-kulturowych albo o ocenę skuteczności polityk publicznych (lokalnych, regionalnych i krajowych) oraz strategii rewitalizacyjnych w różnych państwach.

Bibliografia

- Batunova E., Gunko M., *Diverse Landscape of Urban and Regional Shrinkage in Russia: Preconditions versus Preconceptions in Planning and Policy*, [w:] *Postsocialist Shrinking Cities*, ed. C.-T. Wu, M. Gunko, T. Stryjakiewicz, K. Zhou, Routledge, London 2022: <<https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780367815011-20/shrinking-cities-postsocialist-countries-central-eastern-south-eastern-europe-tadeusz-stryjakiewicz>> [dostęp: 14 VIII 2025].
- Brainerd E., *The Demographic Transformation of Post-Socialist Countries: Causes, Consequences, and Questions*, [w:] *Economies in Transition. The Long-Run View*, ed. G. Roland, Palgrave Macmillan, London 2012: <https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230361836_3> [dostęp: 26 VIII 2025].

- Carbonaro G., Leanza E., McCann P., Medda F., *Demographic Decline, Population Aging, and Modern Financial Approaches to Urban Policy*, „International Regional Science Review” 2018, vol. 41, issue 2.
- Cooke P., *After the Contagion. Ghost City Centres: Closed „Smart” or Open Greener?*, „Sustainability” 2021, vol. 13, issue 6, art. 3071.
- Crăciun M., Lipan Ș., *Introduction: The Middle Class in Post-Socialist Europe: Ethnographies of Its „Good Life”*, „East European Politics and Societies” 2020, vol. 34, issue 2.
- Cudny W., Kunc J., Dybska-Jakóbkiewicz I., *Conceptualising Urban Transition in Central Europe*, [w:] *Growth and Change in Post-Socialist Cities of Central Europe*, ed. W. Cudny, J. Kunc, Routledge, Taylor & Francis Group, London–New York 2022.
- Dickens W. T., Lang K., *A Test of Dual Labor Market Theory*, „The American Economic Review” 1985, vol. 75, issue 4.
- Doblhammer G., Spéder Z., *Editorial on the Special Issue „Demographic Developments in Eastern and Western Europe before and after the Transformation of Socialist Countries”*, „Comparative Population Studies” 2024, vol. 49.
- Döringer S., Uchiyama Y., Penker M., Kohsaka R., *A Meta-Analysis of Shrinking Cities in Europe and Japan. Towards an Integrative Research Agenda*, „European Planning Studies” 2020, vol. 28, issue 9.
- Dragan A., Crețan R., Jucu I. S., Hrițcu A. A., *Revitalizing Post-Communist Urban Industrial Areas: Divergent Narratives in the Imagining of Copper Mine Reopening and Tourism in a Romanian Town*, „Cities” 2024, vol. 154, art. 105379.
- Economies in Transition. The Long-Run View*, ed. G. Roland, Palgrave Macmillan, London 2012.
- Ferenčuhová S., Gentile M., *Introduction: Post-Socialist Cities and Urban Theory*, „Eurasian Geography and Economics” 2016, vol. 57, issue 4–5.
- Fernandez B., Hartt M., *Growing Shrinking Cities*, „Regional Studies” 2022, vol. 56, issue 8.
- General and Regional Statistics*, „Eurostat” [online, dostęp: 20 VIII 2025]: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/general?display=list&lang=en&sort=category&subtheme=reg>>.
- Growth and Change in Post-Socialist Cities of Central Europe*, ed. W. Cudny, J. Kunc, Routledge, Taylor & Francis Group, London–New York 2022.
- Haase A., Bontje M., Couch C., Marcinczak S., Rink D., Rumpel P., Wolff M., *Factors Driving the Regrowth of European Cities and the Role of Local and Contextual Impacts: A Contrasting Analysis of Regrowing and Shrinking Cities*, „Cities” 2021, vol. 108, art. 102942.
- Haase A., Rink D., Grossmann K., *Shrinking Cities in Post-Socialist Europe: What Can We Learn from Their Analysis for Theory Building Today?*, „Geografiska Annaler. Series B: Human Geography” 2016, vol. 98, issue 4.
- Harper S., *Economic and Social Implications of Aging Societies*, „Science” 2014, vol. 346, issue 6209.

- Humphrey C., Mandel R., *The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism*, [w:] *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*, ed. C. Humphrey, R. Mandel, Routledge, London–New York 2020.
- IMAGE. *Interaktywny Generator Map*, „Eurostat” [online, dostęp: 18 IX 2025]: <<https://gisco-services.ec.europa.eu/image/>>.
- Jones C. I., *Paul Romer: Ideas, Nonrivalry, and Endogenous Growth*, „The Scandinavian Journal of Economics” 2019, vol. 121, issue 3.
- King R., *Theories and Typologies of Migration. An Overview and a Primer*, Malmö Universitet, Malmö 2013 (Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3): <<https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1901265/FULLTEXT01.pdf>> [dostęp: 20 IX 2025].
- Kovacs O., Domonkos E., *Deindustrialisation and Reindustrialisation Patterns in V4 Countries – Industry 4.0 as a Way Forward?*, „Post-Communist Economies” 2024, vol. 36, issue 4.
- Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*, ed. C. Humphrey, R. Mandel, Routledge, London–New York 2020.
- Micic V., *Reindustrialization and Structural Change in Function of the Economic Development of the Republic of Serbia*, „Economic Horizons / Ekonomski Horizonti” 2015, vol. 17, issue 1.
- Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Ł. Grzywna, J. Lustig, N. M. Stępień-Lampa, B. Zasępa, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.
- Nedućin D., Krklješ M., *Post-Socialism and Urban Transition: Transforming the Socialist City*, „Facta Universitatis. Series: Architecture and Civil Engineering” 2017, vol. 15, No. 3.
- Postsocialist Shrinking Cities*, ed. C.-T. Wu, M. Gunko, T. Strykiewicz, K. Zhou, Routledge, London 2022: <<https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780367815011-20/shrinking-cities-postsocialist-countries-central-eastern-south-eastern-europe-tadeusz-strykiewicz>> [dostęp: 14 VIII 2025].
- Pregi L., Novotný L., *Selective Migration of Population in Functional Urban Regions of Slovakia*, „Journal of Maps” 2019, vol. 15, issue 1.
- The Reimagining of Urban Spaces. A Journey through Post-Industrial Cityscapes*, ed. S. Lakušić, J. Pavičić, N. Stojčić, P. W. A. Scholten, J. van Sinderen-Law, Springer Nature, Cham 2024.
- Roman L. A., Catton I. J., Greenfield E. J., Pearsall H., Eisenman T. S., Henning J. G., *Linking Urban Tree Cover Change and Local History in a Post-Industrial City, „Land”* 2021, vol. 10, issue 4, art. 403.
- Sandu A., *The Post-Socialist Cities from Central and Eastern Europe: Between Spatial Growth and Demographic Decline*, „Urban Studies” 2024, vol. 61, issue 5.
- Schmidt S., Fina S., Siedentop S., *Post-Socialist Sprawl: A Cross-Country Comparison*, „European Planning Studies” 2015, vol. 23, issue 7.
- Standard Country or Area Codes for Statistical Use (M49)*, „United Nations” [online, dostęp: 26 VIII 2025]: <<https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>>.

- Stanisz A., *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Statystyki podstawowe*, Stat Soft Polska, Kraków 2006.
- Stojčić N., Pavičić J., Zdilar A., *The Future: Challenges of Tomorrow for European Post-Industrial Landscapes*, [w:] *The Reimagining of Urban Spaces. A Journey through Post-Industrial Cityscapes*, ed. S. Lakušić, J. Pavičić, N. Stojčić, P. W. A. Scholten, J. van Sinderen-Law, Springer Nature, Cham 2024.
- Stryjakiewicz T., *Shrinking Cities in Postsocialist Countries of Central-Eastern and South-Eastern Europe: A General and Comparative Overview*, [w:] *Postsocialist Shrinking Cities*, ed. C.-T. Wu, M. Gunko, T. Stryjakiewicz, K. Zhou, Routledge, London 2022: <<https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780367815011-20/shrinking-cities-postsocialist-countries-central-eastern-south-eastern-europe-tadeusz-stryjakiewicz>> [dostęp: 14 VIII 2025].
- Tsenkova S., *Beyond Transitions: Understanding Urban Change in Post-Socialist Cities*, [w:] *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, ed. S. Tsenkova, Z. Nedović-Budić, Physica-Verlag, Heidelberg 2006.
- The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, ed. S. Tsenkova, Z. Nedović-Budić, Physica-Verlag, Heidelberg 2006.
- Urbaniak B., *W kierunku „srebrnej gospodarki” – konieczność czy szansa na rozwój*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2016, nr 98.
- Wichowska A., *Economic Aspects of Shrinking Cities in Poland in the Context of Regional Sustainable Development*, „Sustainability” 2021, vol. 13, issue 6, art. 3104.
- Wichowska A., *Shrinking Cities in Poland: Identification of the Phenomenon and Its Socioeconomic Implications*, „Ekonomia i Prawo / Economics and Law” 2023, vol. 22, issue 4.
- Wojtasik W., *Od Kuzneta do Piketty’ego. Polityczne aspekty nierówności ekonomicznych*, [w:] *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Ł. Grzywna, J. Lustig, N. M. Stępień-Lampa, B. Zasepa, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.
- Wolff M., Wiechmann T., *Urban Growth and Decline: Europe’s Shrinking Cities in a Comparative Perspective 1990–2010*, „European Urban and Regional Studies” 2018, vol. 25, issue 2.